

Bir Mekânsal Modernleşme Öyküsü: Erzurum Kenti ve Kentsel Mekânında İkili Dokunun Oluşumu

*

A Spatial Modernization Story: Erzurum City and Formation of Duality in its Urban Space

Neslihan Kulözü

Öz

Dünya üzerinde çağlar boyunca kent dokularının biçimlenmesinde görülen iki ana düzen eğilimi; organik ve geometrik düzendir. Bu iki düzenin, yüzyıllar boyunca farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış Anadolu'da, birbirini izleyen tarihsel dönemlerde değişik uygarlıklar tarafından kültürel ürün olarak kentsel mekâna kazındığı kentlerden biri olan Erzurum bu araştırmanın odağını oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, var olan organik dokulu Erzurum'un modern geometrik dokulu bir kente dönüşme sürecinin yaşanan kültürel dönüşümün bir parçası olarak sunulmasıdır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında Erzurum'da oluşan ikili kentsel doku, oluşan ikililiğin yaratıcı gücü olan kültürel dönüşümü ifade eden Türk Modernleşmesi üzerinden ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Organik Doku, Geometrik Doku, İkili Kentsel Doku, Mekânsal Modernleşme, Erzurum

Abstract

Organic and geometric orders are two basic settlement design patterns have been observed on the world throughout centuries. Various civilizations embedded these two basic urban patterns as cultural products on Erzurum's urban space in different historical periods one after the other. Erzurum, as the focus of present study, is a city in Anatolia that has hosted different cultures beginning from the early periods of settlement history. The aim of this research is to present transformation process of Erzurum, from a city with existing organic pattern to a modern city with geometric urban pattern, as a part of the cultural transformation. Accordingly, dual urban pattern in Erzurum is introduced upon the creative power of this duality that is a cultural transformation called as Turkish Modernization within the context of present study.

Keywords: Organic Pattern, Geometric Pattern, Dual Urban Formation, Spatial Modernization, Erzurum

Giriş

Dünya üzerinde çağlar boyunca kent dokularının biçimlenmesinde görülen iki ana düzen eğilimi; kent silüetinin ritmik düzeni olarak da adlandırılan organik düzen ve kent silüetinin metrik düzeni olarak da adlandırılan geometrik düzendir. Geometrik ve organik dokulu yerleşimleri oluşturan bu iki düzen farklı kültürlerin kentsel mekânın gelişimine yön vermekte kullandıkları birer kültürel oluşumdur. Mekân ile toplum ve kültür ilişkisine vurgu yapan sosyal bilimcilerden Durkheim'ın (2002, 2006) da vurguladığı gibi her toplumun belli bir mekânsal mantığı bulunmaktadır. Kentin biçimine ve gelişme şekline yansıyan mekânsal mantık, farklı kültürlerin kentlerinin farklı gelişme karakterleri göstermesinin nedeni olarak okunmalıdır. Bu bağlamda M.Ö. 10.000'lere dayanan yerleşim tarihi boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış Anadolu coğrafyasında bu kültürel çeşitliliğin yansımaları organik ve geometrik dokulu yerleşimler görülmektedir. Bu iki farklı gelişim özelliğine sahip yerleşimler gerek aynı tarihsel dönemde farklı bölgelerde, gerekse farklı dönemlerde aynı yerleşim alanında farklı katmanlar oluşturacak şekilde gelişmiştir. Kimi zaman ise, bu çalışmada örnek olarak sunulacak olan Erzurum'da olduğu gibi 'yaşanan' veya 'yaşanması arzulan' kültürel dönüşümlerin etkisi ile birbirini izleyen dönemlerde yeni yerleşim dokusu eski dokunun kısmen üzerinde, kısmen de çevresinde gelişim göstermiştir. Bunun sonucunda, diğer pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, Erzurum'da yeni geometrik dokulu yerleşimin kentin merkezini oluşturan tarihi organik dokunun çevresinde geliştirilmesi ile ikili bir kentsel doku ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada Erzurum kenti ve ikili kentsel dokusu, bu ikiliğin yaratıcı gücü olarak kabul edilmesi gereken Türk Modernleşmesi olarak adlandırığımız köklü kültürel dönüşüm ile birlikte sunulacaktır. Toplumların mekân oluştururken birbirlerinden nasıl temel farklılıklar oluşturabildiğini sistematik analizlerle ortaya koyan mekân dizimi çalışmalarından (Hillier, 2009; Hillier ve Hanson, 1984) farklı olarak bu çalışmada yaşanan kültürel değişimin mekânı nasıl şekillendirdiği tarihsel olarak sunulacaktır. Bu yolla, Cumhuriyetin ilanına kadar geleneksel bir Türk kenti olarak tanımlanan Erzurum'un (Aru, 1998), bugüne kadar literatürde çok sınırlı ölçüde yer bulmuş olan mekânsal gelişme tarihi de ortaya koyulacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde başlayan Türk Modernleşmesinde, imparatorluğa son verilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından köktenci değişimlerin yaşandığı radikal modernite dönemine girilmiştir. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet Döneminde uygulamaya koyulan köktenci modernleşme projesi, tarihte hem bir süreklilik hem de bir kopuş olarak okunabilmektedir. Bir sürekliliktir; çünkü Türkiye Cumhuriyeti zengin kültürel bir birikimin üzerine kurulmuştur ve Cumhuriyet'in modernite projesinin uygulanması, bir ölçüde de olsa, 19. yy.'ın ikinci yarısında başlamıştır. Diğer taraftan ise bir kopuştur çünkü çok yönlü bir modernleşme projesi uygulanmaya başlamıştır (Tekeli, 2005, 2009). Böylesine köktenci dönüşümlerin oluşturulması için sosyal ve mekânsal müdahaleler içeren bu sürecin sonucunda ise hem toplumsal hem de kentsel yapıda kaçınılmaz olarak ikililikler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada gerçekleştirilmeye çalışılan kültürel dönüşümün öncü parçası olarak yaşanan mekânsal dönüşüm çerçevesinde Erzurum örneğine odaklanılmaktadır. Erzurum'da, Cumhuriyet'in ilanına kadar süren geleneksel organik dokulu gelişim ve bunun bilinçli olarak terk edilmesi ile oluşturulan modern geometrik dokulu gelişim kültürel birer ürün olarak karşıtlıklar içermektedir ve bir arada bulunmaları fiziksel olarak ikili bir kentsel yapı oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın ilk bölümünde kent dokularının biçimlenmesinde görülen iki ana düzen eğilimi olarak organik düzen ve geometrik düzen; ikinci olarak ise Türk modernleşmesi mekânsal stratejileri üzerinden sunulacaktır. Ardından çalışmanın odağını oluşturan Erzurum'un mekânsal gelişme tarihi özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerine yoğunlaşarak ve ağırlıklı olarak kentin sosyo-mekânsal gelişme sürecine yapılan ilk müdahalelerin aracı olan Lambert planı üzerinden ortaya koyulacaktır. Çalışma Erzurum kentinin mekânsal gelişmesinin ve ikili kentsel dokunun ortaya çıkışının, bu gelişimi yönlendiren yaratıcı güçler ile birlikte tartışılması ile sonlandırılacaktır.

Organik ve Geometrik Gelişme Dokuları

İnsanlığın yerleşim tarihi boyunca dünyanın farklı bölgelerinde farklı zamanlarda temel olarak kent dokularının biçimlenmesinde, organik ve geometrik olarak adlandırılan iki ana eğilim görülmüştür (Aru, 1998;

Kostof, 1991; Özcan, 2007).¹ Literatürde 'oluşturulmuş', 'ızgara', 'düzenli', 'planlı', 'kurallı' olarak da anılan geometrik düzen, genellikle öngörülen ve bu öngörüye bağlı olarak gelişen bir yerleşim deseni iken, 'kendiliğinden oluşmuş', 'tesadüfî oluşmuş', 'geometrik olmayan', 'düzensiz', 'plansız', 'kuralsız' gibi ifadelerle de tanımlanan organik düzen, belli yönlendirmeler dâhilinde doğaçlama olarak gelişen bir diğer yerleşim desenidir. Diğer bir ifade ile organik kentin gelişimi sosyo-mekânsal süreç içerisinde bilinçli bir tasarlama fikri olmaksızın oluşurken; geometrik dokunun gelişimi bir güç unsurunun müdahalesi ile oluşmaktadır ve önceden tasarlanmışlık gerektirmektedir (Batty ve Longley, 1994; Castagnoli, 1971; Smailes, 2007). Bu farklı oluşum süreçleri sonucunda ortaya çıkan geometrik düzen, birbirini dik kesen aksların sınırlandığı düzgün dikdörtgen adalar ve bu adalar içerisinde geliştirilen düzenli konut birimlerinden oluşurken; dönemde hâkim kültür yapının etkisiyle, yerleşilen çevrenin doğal koşullarına uygun olarak gelişen organik doku serbest bir düzendir.

Diğer taraftan organik kentler, genel bir eğilim olarak geçmişten günümüze kadar gelişerek değişen bir sürecin sonucu olarak plansız oluşmuş gibi tanımlansalar da tasarlanarak da var edilebilmektedirler. Bu nedenle organik kentsel doku tartışmasını var olan ve var edilen organik doku noktasına taşımak gerekmektedir. Var olan ve var edilen organik kentlerin temel farkı organik ve geometrik kentler arasındaki farklılıkta olduğu gibi; oluşum ve gelişim süreçleri ile bu süreçlere bir güç unsuru tarafından müdahale edilip edilmediğidir. Buna göre 'var olan organik kent' biçimsel karakterini herhangi bir ön tasarı olmaksızın sosyo-mekansal süreç içinde doğal bir devinim ile edinirken, 'var edilen organik kentin' biçimsel ifadesi, var olan organik kentle kurulan paralellikler çerçevesinde oluşturulan kuramsal bir altyapı çerçevesinde tanımlanır (Coşkun, 2004). Bu noktada 19. yy.'ın sonunda Hausmanlılığın uzantısı olarak yürütülen planlama uygulamalarının ardından gelişen yaklaşımlardan Camillo Sittecilik hatırlanmalıdır. Kent estetiğini ve kenti insanılaştırmayı ortaçağ ve feodal dönem kentine dönüştüren Sitte katı ve

¹ Kevin Lynch'in (1981) *A Theory of Good City Form* kitabına temellenen diğer bir sınıflandırmaya göre kentler; kozmik, organik ve pratik (makine olarak da adlandırılmaktadır) olmak üzere üç grupta da incelenebilmektedir.

mekanik olmakla eleştirdiği ızgara planlı kentlerin yerini topografyaya uyan kentsel gelişme dokusuna ve kıvrımlı yollara bırakması gerektiğini vurgulamıştır (Sitte, 1926).

Organik ve geometrik dokulu yerleşimler, dünyanın pek çok yerinde tarihin farklı dönemlerinde kültürel eğilimlerin yönlendiriciliğinde oluşmuştur. Ancak, Anadolu coğrafyası ilk organik ve geometrik dokulu kentlere ev sahipliği yapmış olmasından dolayı yerleşim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Anadolu'da ilk organik dokulu yerleşim örnekleri tarihöncesi dönemlerde kümelenmiş birer yerleşim olarak nitelendirilen Aksaray-Aşıklıhöyük (M.Ö. 8000) ve Konya-Çatalhöyük (M.Ö. 7400) örneklerinde görülmektedir. Diyarbakır-Çayönü (M.Ö. 7500) ise Anadolu'da bilinen birbirini dik kesen aksların biçimlendirdiği düzgün dik-dörtgen adaların içerisinde yapılan konut birimlerinden oluşan ilk yerleşimdir (Özcan, 2007). Ayrıca Hippodamus tarafından tasarlanan ve insanlık tarihinin ilk 'önceden tasarlanmış' ızgara planlı kenti olarak kabul edilen Miletos (Wycherley, 2011, s. 33) da bu coğrafyada yer almaktadır. Diğer taraftan Anadolu, geometrik ve organik dokulu kentsel gelişmenin bir arada görüldüğü pek çok önemli yerleşime de ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar arasında bu iki farklı gelişim deseninin farklı tarihsel dönemlerde üst üste kurgulandığı Bergama (Baç, 2012) ve ızgara plan sistemi ile tasarlanan ancak farklı uygarlıkların kentte hâkimiyetleri süresince bozunuma uğrayan Priene (Kulözü ve Açmaz, 2006) gibi yerleşim örnekleri yer almaktadır. Ayrıca, aynı yüzyıl içerisinde veya aynı uygarlığın hâkimiyeti altında bu iki karşıt özelliklere sahip dokunun yan yana olduğu örneklerde, özellikle Osmanlı'nın son döneminde ızgara planlı yerleşme dokusu içinde konut inşasına ağırlık verilmesinin etkisiyle, oluşmuştur. Osmanlı dönemi organik dokulu kentlerinde ızgara plan dokusunun yer yer geliştirildiği yerleşimler arasında Samsun, Adana, Bursa, İzmir ve Manisa (Eres, 2014) ile Ankara ve Afyon (Özcan, 2007) yer almaktadır. Cumhuriyetin ilanını izleyen süreç ise imarlı kentleşmenin egemen olması ile Anadolu'da ızgara plan şemasının en yoğun kullanıldığı dönem olmuştur (Özcan, 2007).

Bu çalışmada, farklı kültürlerin değişik biçimlerde mekâna kazınması olarak kabul edilen organik ve geometrik dokular bir biri ile kıyaslanamayacak değerlere sahip farklı kültürlerin ürünleri olarak kabul edilmektedirler. Dolayısıyla kent dokularının biçimlenmesinde görülen,

başta okunabilirlikleri (Hillier, 2007; Lynch, 2014) olmak üzere pek çok farklılığa, olumlu ve olumsuz özelliklere (Özcan, 2007) sahip olan bu iki ana düzen eğiliminden birini olumlamak amaçlanmamaktadır.

Çalışmanın izleyen bölümünde, Erzurum örneğinde kentsel gelişme dokusuna yansımaları organik dokulu gelişmenin yerini geometrik dokulu gelişmeye bırakması şeklinde olan kültürel dönüşüm, yani Türk Modernleşmesi, mekânsal stratejileri üzerinden sunulacaktır.

Mekânsal Stratejileri İle Türk Modernleşmesi

18. yy.' da Kuzey Avrupa'da doğan ve evrensellik iddiası taşıyan modernite projesi, dönüştürücü mekanizmaları ile 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu ve imparatorluğun mekânsal yapısını dönüştürmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türk modernleşmesi, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemini de kapsar şekilde; Sıkılğan/Utangaç Modernite (1850-1923), Köktenci/Radikal Modernite (1923-1950), Popülist Modernite (1950-1980) ve Modernite Projesinin Aşınması (1980-halen) dönemlerinde incelenmektedir (Tekeli, 2009; Tekeli, 2005). Çalışmada, Erzurum'da ikili kentsel dokunun oluşmasının arkasındaki temel kültürel dinamik olarak modernleşme ele alındığından, bu bölümde Türk kentlerinde planlı gelişmenin henüz kapsamlı bir biçimde başlamadığı Utangaç Modernite ile planlı gelişmenin başladığı ve ülke genelinde hızla yaygınlaştığı Radikal Modernite dönemlerine odaklanılarak, modernleşmenin Türk kentlerinde kentsel mekâna nasıl kazındığı ortaya koyulacaktır. Çalışma kapsamında, Tekeli (2009) ile aynı çizgide, modernleşme projesi bir kentsel gelişme projesi olarak ele alınmaktadır; çünkü ülkemizde kentleşme ve kentlileşme ile modernleşme projesi iç içe gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Avrupa'da en iyi ifadesini mimarlık ve kentleşme ile bulan modernizmin Anadolu'da mimarlık ve kentleşmeyi de içeren köklü bir kültürel değişimin uygulama alanı olduğu belirtilmelidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kentsel gelişme deneyiminin incelendiği dört dönemden ilki olan Sıkılğan modernite döneminde batılılaşma etkisi altında Osmanlı'da devlet kurumsallaşması ve yeni bürokrasi oluşumu başlamıştır. Yönetim kültüründe yaşanan bu değişime paralel olarak devlet dairelerinin kurulduğu kent merkezi büyümüş ve merkezin işlevleri çeşitlenmiş; kentsel mekânda modern ve geleneksel kesimler farklı-

laşmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada konu edilen ikili kentsel doku oluşumunun Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başladığı söylenebilir. Ancak akılcı-kapsamlı, şehircilik bilgisine dayanan ve kentin bütününe kapsayan ve zorunlu hale getirilmiş bir planlama anlayışının söz konusu olmadığı bu dönemde farklılaşma mevzii planlar düzeyinde müdahalelerle ve daha çok Osmanlı'nın İstanbul gibi büyük liman kentlerinde gerçekleşmiştir. Bununla beraber, 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren, parsel ve yol düzenlemeleri yapmaya dönük harita mühendisliği pratiği olarak görülmüş olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nda kent planlaması kurumsallaşmaya başlamıştır. Ayrıca dönemde belediyecilik ve imar mevzuatı gelişmeye başlamıştır (Tekeli, 2010). 20. yy.'ın ilk yıllarında ise dönemde dünyada etkili olan güzel kent anlayışının yönlendirdiği daha kapsamlı kent planlaması pratikleri uygulanmaya başlamıştır.² Bununla birlikte kent planlama mimarlık hüneri olarak görülmeye başlanmıştır. Türk modernleşmesinin ilk döneminde kentsel yapıda ortaya çıkan bu değişimler, 19. yy.' da Osmanlı'nın 'batılılaşan' dünya görüşünün kente ve kent dokusuna yeni olgular kattığının göstergesi niteliğindedir.

Cumhuriyetin ilanının ardından ise ülke düzeyinde kentsel mekânın ve yaşamın değişmesine ve bu değişime yön veren planlamanın yeniden tanımlanmasına farklı düzeylerde katkısı olan toplumsal ve mekânsal içerikli stratejik kararlar alınmıştır. Ancak Türkiye'de planlamanın kaderini belirlemesi ve yön verdiği sosyo-mekânsal süreçleri etkilemesi bakımından en önemli karar başkentin Ankara'ya taşınması olmuştur. Tankut'un (1988) da vurguladığı gibi Ankara'dan beklenen, başkent olarak bir simge olmakla birlikte, modern dünya anlayışının tüm işlevlerini yerine getirebilmesi ve bu yeni anlayışa uygun yaşam biçiminin oluşturulmasında öncü olarak diğer Türkiye Cumhuriyeti kentleri için örnek oluşturmasıdır. Bu nedenle Ankara ve izleyen süreçte diğer kentlerin mevcut geleneksel organik gelişmeden bağımsız olarak kurulması zorunlu görülmüştür. Aynı zamanda fiziksel ilginin Osmanlı başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya yönlendirildiğine işaret eden bu karar Cumhuri-

² İstanbul için 1902 yılında Bouvard'a yaptırılan ve modern Avrupa kenti imajı yaratılmasına yönelik öneriler içeren proje bu yaklaşımın ülkemizde görülen ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Çelik, 1996).

yet yönetimini çok ciddi bir iddiayla karşı karşıya bırakmış; Ankara'da Osmanlı başkenti İstanbul'dakinden farklı bir toplumun ve hayatın yaratılması amaçlanmıştır. Bu modern toplumun, modern hayatın gerektirdiklerini -davranış, düşünce ve eğlence biçimlerini- yaşayacağı kentin yaratılması rejimin başarısıyla özdeşlik kazanmıştır (Tankut, 1988; Tekeli, 2010). Cumhuriyet yönetiminin böyle bir projenin planlama aracılığıyla başarılacağına olan inancı doğrultusunda Ankara için Lörcher Planı (1924) yaptırılmıştır (Cengizkan, 2004; Tankut, 1988; Tekeli, 2005). Ancak yaşanan gelişmelerin yeterli görülmemesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Batılılaşmaya karşı oluşan ulusalcı söylem paralelinde gelişen I. Ulusal Mimarlık akımının³ izlenmesinin yolu kapatılmış, Ankara İmar Müdürlüğü kurulmuş ve başkentin imar planı için uluslararası bir yarışma açılmıştır. Cumhuriyet'in gelişme çizgisinde yapılan bu düzeltmeler köktenci bir modernite çizgisinin benimsendiğine işaret etmektedir. Köktenci modernite döneminde Türkiye'de modernist meşruiyet çerçevesi⁴ kurulmuştur. Dönemde köktenci modernite projesinin bir parçası olarak, Ankara'nın planlanması için açılan yarışmayı Jansen kazanmış ve plan 1932 yılında uygulamaya konulmuştur. Başkentin planlanması sürecinden çıkarılan derslerin şekillendirdiği dönemin kent planlama yaklaşımı, 1930'lu yılların ilk yarısında arka arkaya çıkarılan yasalarla kurumsallaşmıştır. Böylece kent planlaması normatif yönü ağır basan bir şehircilik anlayışına evrilmiş⁵ ve dünyada

³ I. Ulusal Mimarlık Akımı temelde tarihsel mimari elemanların seçilip yapılarda kullanılması anlayışına dayanan Batı kaynaklı seçmeci ve yeniden canlandırıcı üslupların yerli versiyonu olarak tanımlanmaktadır (Karasözen, 2013). Ancak bu noktada I. Ulusal Mimarlık akımının (1927'ye kadar) ülkemizde batıya ait mimari biçimler yerine, Osmanlı ve İslami anıtsal mimarisine ait biçimler seçtiği belirtilmelidir.

⁴ Modernist meşruiyet çerçevesi ile "modernite projesini benimseyen bir ülkenin, kentin inşasına ve kentteki yaşama ilişkin kurumsal düzenlemelerinin" bütünü ifade edilmektedir (Tekeli, 2005, s. 155).

⁵ Bu aslında dönemin şehircilik paradigmasının evrensellik iddiası taşıyan modernist çizgisi paralelindedir. Çünkü planlama dünyada Aydınlanma ile başlayan köklü bir toplumsal değişim sürecinde gelişmiştir (Kulözü, 2011). Aydınlanma aklın, doğanın ve toplumun düzenli süreçlerini kavrayabileceğine inancı ve bununla birlikte insan eylemlerine yol gösterebilecek nesnel bilimin kurulabileceği kabulünü getirmiştir (Tekeli, 2001). Bu da Friedmann'ın (1987) vurguladığı gibi toplumun dönüşmesinde ve yönlendirilmesinde teknik aklın kullanılması, yani modern planlama düşüncesinin doğuşu anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda, pratik içinde edinilmiş bilgi sahiplerine sorumluluk ve yetki verilmekten kaçınılmış, o güne kadar mekân üretim süreçlerini yönlendiren gelenekselin, yere gömülü olan tacit bilgisine güvenil-

etkisini sürdürmekte olan pratik kent anlayışı paralelinde, sağlık ve kentin işlerliği ölçütlerine önem verilen bir tasarım hüneri olarak görülmeye başlanmıştır. Köktenci modernite döneminde Ankara'nın ardından İstanbul başta olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin belli büyüklükteki kentlerine plan yaptırma zorunluluğu getirilmiştir. Bu yolla dönemde, Erzurum gibi Anadolu kentleri planlama ile tanışmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın odağını oluşturan Erzurum için, İstanbul planı için ülkeye davet edilen J.H. Lambert tarafından, 1938-1939 yıllarında günümüz Erzurum'una biçimini veren plan hazırlanmıştır.

Erzurum Kenti ve Mekânsal Gelişimi

Erzurum tarihin her döneminde Anadolu'da yer alan önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Bilinen 6000 yıllık yerleşim tarihinde kent; Hurriler, Urartular, Kimmerler, İskitler, Medler, Persler, Partlar ve halefleri, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar (Dört Halife Devri, Emeviler, Abbasiler), Saltukoğulları, Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar ve halefleri, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin egemenliğinde kalmıştır (Aru, 1998; Aşıroğlu, 1973; EBB, 2012; Karpuz, 1976; Özgen, 2009; Tuğlacı, 1985; Yurt Ansiklopedisi, 1982). Erzurum'un günümüze kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olmasının yarattığı kültürel çeşitlilik kentsel mekânına da kazınmıştır. Erzurum'un mekânsal gelişme tarihi, çalışmanın amacı doğrultusunda ikili kentsel dokunun oluşmasında temel belirleyici olarak kabul edilen modernleşme ekseninde modernleşme öncesi ve sonrası olarak iki başlık altında sunulacaktır.

Mekânsal Modernleşme Öncesi Erzurum

Çevresiyle birlikte M.Ö. 4. binden itibaren değişik kültürlerle ev sahipliği yapan Erzurum özellikle 11. yy.' dan başlayarak önemli anıtsal yapılarla

memiştir. Dolayısıyla dönemde, modernitenin bilimsel bilgiye yaklaşımı olan araçsal rasyonalite temelinde gelişen kent planlaması, modernist bir proje olarak kurumsallaştırılmıştır. Bu durum her kentin uzun erimli gelişmesinin nasıl olacağını gösteren bir planının olması gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Evrensel geçerliliği olan süreçler ve bilgiler kullanılarak yapılan bu planın toplum için en iyi/doğruyu göstereceğine inanılmıştır.

bezenmiştir. Günümüzde kentte görülen eserlerin hemen hepsi Saltuklu, Selçuklu, İlhanlı, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerine aittir. Erzurum'da 11. yy.' dan öncesine ait tek eser olan ve 5. yy.'ın başında, kentte Roma hâkimiyeti sürerken yapıldığı kabul edilen Erzurum Kalesi⁶ aynı zamanda kentin en eski yerleşim alanı olarak kabul edilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Erzurum Kalesi'nin ve 15. yy.' a kadar kentin asıl yerleşim alanını sınırlandıran yapıların tarihi kentsel doku içinde konumu (Ünal, 1968'den elde edilen plan üzerine hazırlanmıştır).

11. yy.'ın ortalarında (1048) Türkler'in yönetimine geçen (Aru, 1998) ve Türk mimarisi ve bölge tarihi açısından önemli mimari yapılar bulunduran Erzurum'da, Saltuklu döneminden (1072-1202) günümüze ulaşan önemli kültür varlıkları arasında Kale Mescidi, Tepsi Minare, Ulu Cami ve Emir Saltuk Türbesi yer almaktadır (Gündoğdu, 2009; Gündoğdu vd., 2010; Madran, 2009; Yılmaz, 2010). Saltuklular'ın ardından Selçukluların (1202-1242) yönetimi altında kalan kentte (Yurt Ansiklopedisi,

⁶ Erzurum Kalesinin ilk yapılışı, M.Ö. 900'lere, Urartu Medeniyetine kadar uzanmaktadır. Ancak bugün varlığını sürdüren Erzurum Kalesi 415 yılında Roma İmparatoru adına yaptırılmıştır (Tuğlacı, 1985).

1982), bu döneme ait ve bugün halen Erzurum'un sembolü olarak kabul edilen Çifte Minareli Medrese ile Ahi Baba, Cimcime Hatun ve Rabia Hatun Kümbetleri yer almaktadır (Karpuz, 1976; Özgen, 2009). Erzurum'un 1242-1336 yılları arasında İlhanlı yönetimi altında kaldığı (Yurt Ansiklopedisi, 1982) dönemden kalan önemli eserler ise Yakutiye Medresesi ve Ahmediye Medresesidir (Madran, 2009) (Şekil 2). Diğer taraftan, 11.-15. yy.'lar arasında üretilen eserlerden Ulu Cami, Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi ve Ahmediye Medresesi ile belirlenen ve Şekil 1'de okunabilen dörtgen alan 15. yy.' a kadar kentin asıl yerleşim alanı olma özelliği taşımıştır. Bu alanın kuzeydoğu köşesinde İç Kale yer almaktadır (Can, 1998; EBB, 2012).

Şekil 2. 20. yy.' da Ulu Cami (solda), Çifte Minareli Medrese (ortada), Yakutiye Medresesi (sağda)

Kaynak: T.C. Erzurum Valiliği, 2011.

16. yy.' da Osmanlı topraklarına katılmasının ardından Erzurum baştanbaşa imar edilmiştir (EBB, 2012; Yurt Ansiklopedisi, 1982). Erzurum kalesi ve etrafında gelişen kent, Osmanlı döneminde de bu tarihi çekirdek etrafında gelişmeye devam etmiştir. Ancak 17. yy.' da kent sur dışında da gelişmeye başlamış, kentsel gelişme büyük ölçüde kuzey yönüne doğru yayılma göstermiştir (Can, 1988). 18. yy.' a kadar surlarla çevrili bir kent olan Erzurum'da, bu tarihten sonra Erzurum Kalesi'nin taşları sökülerek başka inşaatlarda kullanılmıştır (Aru, 1998) (Şekil 3).

Şekil 3. 18. yy. başında Erzurum (Joseph P. De Toumefort tarafından 1701 yılında çizilmiştir)
Kaynak: T.C. Erzurum Valiliği, 2011.

Diğer taraftan bu dönemde üretilen ve kentte bugün halen varlığını sürdüren önemli mimari varlıklar arasında Rüstem Paşa Kervansarayı ve Lala Paşa Camii yer almaktadır (Gündoğdu vd., 2010; EBB, 2012; Karpuz, 1976; Madran, 2009) (Şekil 4).

Şekil 4. 20. yy.' da Lala Paşa Cami (solda), Hükümet Binası (sağda)
Kaynak: T.C. Erzurum Valiliği, 2011.

19. yy.' da ise siyasal koşulların da engellemesiyle kent fazla büyüme gösterememiş ve bir önceki yüzyıl sınırları içinde kalmıştır. Diğer taraftan, 1830 sonrasında surların yıkılmaya başlaması, ev ve sokakların genişlemesiyle birlikte sur içi yol yapısı değişmiş; eski doku kaybolmaya başlamıştır. Dış surlar 19. yy.'ın ikinci yarısında tamamen ortadan kalk-

mış ve böylelikle muntazam çevre yolları oluşmuştur (Şekil 1’de görülebilen dairesel yol). Diğer taraftan bu gelişme tarihi sınırın silinmeye başlamasına neden olmuştur (Aru, 1998). Bütün bu süreç içinde kentin batı sınırı az çok aynı kalmıştır (EBB, 2012; Yurt Ansiklopedisi, 1982). Dolayısıyla Aktüre (1978) tarafından Osmanlı kentinin genel karakteri için yapılan 17. yy. başından 19. yy. sonlarına kadarki iki yüzyıllık dönemde, Osmanlı toplumunun durağan yapısına paralel olarak köklü bir değişim geçirmediği değerlendirilmesi Erzurum içinde geçerlilik göstermektedir. Ancak, diğer taraftan, başta liman kentleri olmak üzere büyük Osmanlı kentlerinde modernleşme doğrultusunda dönüşümlerin, batılılaşma eğilimlerinin görüldüğü ve devletin kentsel alana müdahale etmeye başladığı utangaç modernite döneminde başladığı da bilinmektedir. Erzurum’da ise batılılaşma eğilimlerinin görülmeye başlandığı bu dönemde hâkim olan I. Ulusal Mimarlık akımının özelliklerini barındıran önemli mimari eserler üretilmiştir. Hükümet Binası, Vali Konağı, Adliye Binası ve Kongre Binası ile konak olarak inşa edilen ve bir dönem Alman Konsolosluğu olarak da kullanılan Atatürk Evi bu yapılar arasında yer almaktadır (Şekil 4).

Sonuç olarak Erzurum 6000 yıllık tarihinde farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış olmasına karşın, 20. yy.’ın başında, belki de 400 yıl süren uzun Osmanlı hâkimiyeti nedeniyle, geleneksel organik dokulu bir Osmanlı kenti görünümündedir (Aru, 1998) ve bugün halen kentte bu dokunun izleri görülmektedir (Şekil 5). Erzurum’un organik gelişme dokusu, kenti oluşturan temel öğelerden yollar ve merkezler üzerinden ortaya koyulabilir.

Şekil 5. Erzurum’un tarihi organik dokusu ve çevresinde gelişen geometrik dokulu gelişimi yönlendiren yol strüktürü (Aru, 1998).

Aru'nun (1998) Osmanlı kentleri için ifade ettiği gibi kentlerin biçimsel karakterinin arkasında yol strüktürünün biçimsel karakteri bulunmaktadır. Osmanlı kenti yol strüktürünün biçimsel karakteri ile ilgili dikkat çekici özellikler ise yol ağının sergilediği geometrik esasa dayanmayan, dar, kıvrımlı yapı ve çıkmaz sokaklardır. Tipik bir Osmanlı kenti olan Erzurum'un da organik dokusunda organik yollar ve çıkmaz sokaklar yol strüktürünün temel öğeleri olarak görülmektedir (Şekil 6). Yılmaz'ın (2010) vurguladığı gibi Erzurum'un Osmanlı döneminde gelişme gösterdiği alanda sokak düzeninin ve bu sokak düzeni içerisinde mimari eserlerin ve konutların konumlanışları tipik Osmanlı kentlerindeki gibi olmuştur. Osmanlı dönemi Erzurum'unda organik dokulu yol strüktürünün düzensizliği; yapının yapı adasının; yapı adasının yolun; yolun da kentin genel karakteri üzerinde etkili ve belirleyici olduğu bir bütünlük içerisinde varlık göstermiştir.

Şekil 6. Erzurum'un tarihi kentsel dokusunda yol strüktürü (Aru, 1998).

Diğer taraftan klasik Osmanlı kentinde merkez özelliği gösteren birden fazla kentsel mekânın varlığı kabul edilmektedir. Osmanlı kentinde ilk merkez ticari faaliyetlerin yoğunlukta olduğu, bireylerin yoğun kullanımına sahne olan ve insan hareketlerinin yönlendiği mekân olarak tanımlanabilecek, ticaret bölgesidir. Erzurum'un ticari merkezi olan Taş Mağazalar (Şekil 7), Cezar'ın (1983) Osmanlı kentlerinde çarşının konumuna ilişkin vurgusundaki gibi sur duvarına yakın konumlanmıştır.

Ayrıca kentin Osmanlı döneminde büyüme yönü göz önünde bulundurulduğunda Taş Mağazaların kentin merkezinde yer aldığı, bütün ana aksların Braudel (1987) ve Cezar'ın (1983) Osmanlı kentleri için ifade ettiği gibi, bu ticari merkeze açıldığı görülmektedir. Osmanlı kentinde dini merkez ise hem işlevsel rolü, hem de fiziksel varlığından kaynaklı olarak camidir. Osmanlı dönemi Erzurum'unda dini merkez olarak kabul edilebilecek iki kentsel mekân; Taş Mağazalara yakın konumu ile Ulu Cami ve hemen yanında yer alan Çifte Minareli Medresenin oluşturduğu kentsel alan ile Mimar Sinan'ın Erzurum'daki tek eseri olan Lala Paşa Camii ile yakınında inşa edildiği Yakutiye Medresesi'ni içine alan kentsel alandır. Klasik dönem Osmanlı kentlerinde varlığı tartışma konusu olan yönetici merkez ise, Aktüre'nin (1978) Osmanlı kenti fiziksel mekânında yönetici merkez işlevi gören özel bir yapı olmadığı yönündeki vurgusuna uygun olarak Erzurum'da okunabilir bir kentsel mekâna yâda bilinen bir yapıya sahip değildir. Ancak Batılılaşmanın etkisi ile Osmanlı'nın son döneminde gelişen Belediye için Erzurum'da Lalapaşa Camii'ne yakın bir konum seçilmiştir(Şekil 4).

Şekil 7. 19. yy.' da Taş Mağazalar (solda), 20. yy.' da Taş Mağazalar (sağda)

Kaynak: T.C. Erzurum Valiliği, 2011.

Kısaca, Erzurum'da sıkılğan modernite döneminde yapı ölçeğinde modernleşmenin başladığı görülmektedir. Ancak bu çalışmasının odağı tek tek mimari yapılar değil kentsel dokuda yaşanan değişimdir. Bu değişim ise Erzurum'da geometrik dokunun inşa edildiği planlı gelişme döneminin başlaması ile köktenci modernite döneminde gerçekleşmeye başlamıştır.

Erzurum'un bugünkü gelişme deseni üzerinde büyük ölçüde belirleyici olan Lambert Planının kent içi ulaşım sistemi içinde önerdiği önemli bağlantıların tümüne yakını açılmış ve konut alanları plana uygun bir şekilde kurulmuştur (EBB, 2012; Can, 1988). Yerleşim alanları nüfusun sosyo-ekonomik özellikleri gözetilerek bahçeli siteler ve aile evlerinden oluşan, halkın oturacağı alanlar, çoğunlukla iki katlı konutların yer aldığı işçi ve esnaf mahallesi, üç kat izni verilen yeni mahalleler ve ticaret ile konutun birlikte yer alacağı karma bölgeler şeklinde düzenlenmiştir (EBB, 2012). Planda, kent içi ulaşım ağı merkez çevresinde dolaşan ring yollar; merkeze gelen ışınal yollar ve ana eksenler, transit yollar ve servis yolları ile kılcal yollar olarak dört grupta toplanmıştır. Ticaret bölgesinin kent merkezinde yer almasını öneren plan, kentte yer alan tarihi eserlerin çevrelerinin açılarak korunmasını önermiştir (EBB, 2012). Diğer taraftan Cumhuriyetin ilanının ardından da kentte önemli mimari yapılar inşa edilmeye devam edilmiştir. 20. yy.'ın ilk yarısında başta Lambert tarafından tasarlanan Erzurum Lisesi (Kulözü, 2015) olmak üzere İş Bankası, Gar, Halkevi ve Eski Tekel Binaları dönemde kentin öncü modernleri olmuştur (Şekil 9).

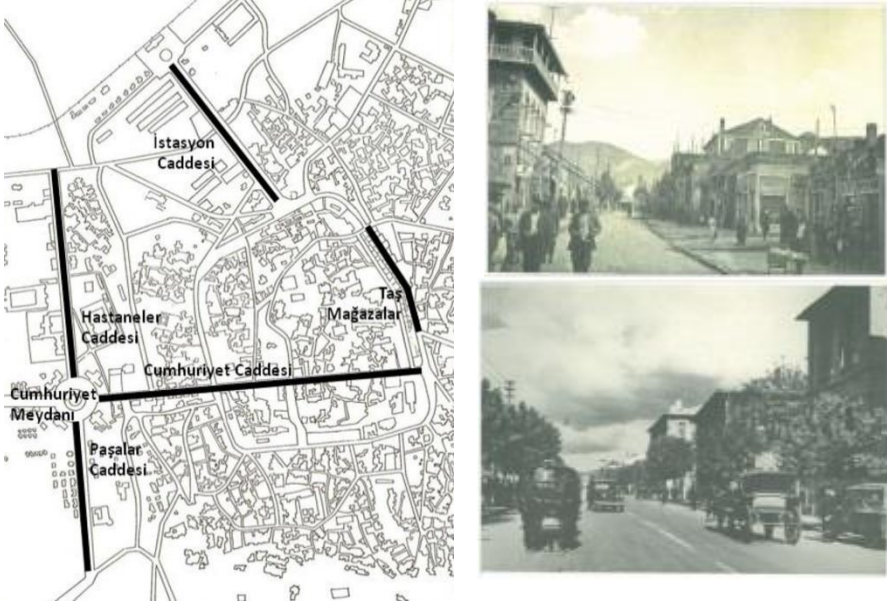
Şekil 9. Erzurum Lisesi (solda), Gar Binası (sağda)

Kaynak: Yazarın kişisel arşivinden.

Temel olarak radikal modernite döneminde Erzurum kentsel mekânının oluşmasında, topografya ve imar planı belirleyici olmuş, kentin büyümesi o zamana kadar aşağı yukarı hep aynı kalan batı yönüne doğru gerçekleşmiştir. Diğer bir ifade ile 20. yy.' a kadar sahip olduğu

yaşayan organik biçimsel karakteriyle Osmanlı kentinin tipik bir örneği olan ve biçimsel yapısı toplumsal yapı, doğal yapı ve ekonomik koşulların etkisiyle şekillenmiş olan kentin makroformunun gelişmesinde köktenci modernite döneminde doğal ve yapay eşikler etkili olmuştur. Lambert planının yönlendiriciliğinde Erzurum'da Osmanlı kent imajının, Batılı biçim ve unsurları içeren modern bir imaja dönüşmesi ve bunun sonucunda oluşan ikililik kentin biçimsel karakterinin temel belirleyicisi olan yollar ile merkezler üzerinden ortaya koyulabilir.

Öncelikle planlı gelişme sürecinde inşa edilen yol strüktürü kentin mevcut düzensiz yol strüktüründen, 'düzenli', geometrik çizgilerle farklılaşarak değişimi açığa vurmaktadır. Kent için geometrik düzen öneren Lambert planı yeni kentsel gelişim alanlarını mevcut organik dokuya, İstasyon ve Cumhuriyet Caddesi örneklerinde görüldüğü gibi, modern planlama ilkeleri doğrultusundan lineer yollarla bağlamıştır. Kentte 20. yy.'da açılan yollar ile geometrik bir düzen oluşturmaya yönelik eğilim İstasyon Caddesi, Cumhuriyet Caddesi, Hastaneler Caddesi ve Yenişehir Caddesi (günümüzde Paşalar Caddesi) örneklerinde de görülmektedir (Şekil 10). Kent içi bu birinci derece yollarla birlikte ikinci ve üçüncü derece yollarda lineer olarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla 20. yy. Erzurum'unda geniş sokaklar ve caddeler ile birlikte yol kademelenmesi de oluşturulmuştur. Cumhuriyet'in Erzurum'unda bu yol strüktürünün belirlediği kare ve dikdörtgen adalardan oluşmuş bir dokuda kurulan mahalleler de geleneksel organik doku ile farklılık oluşturmuştur. Çünkü bu geometrik dokuya sahip planlı kentsel gelişimde Osmanlı kentinin aksine yapının, yapı adasının; yapı adasının, yolun; yolun da kentin genel karakteri üzerinde etkili ve belirleyici olduğu bir bütünlük içerisinde 'düzenlilik' söz konusudur.

Şekil 10. İstasyon, Paşalar ve Hastaneler Caddeleri ile Taş Mağazalar ve Cumhuriyet Caddesi (Ünal, 1968'den elde edilen plan üzerine hazırlanmıştır) (solda), 1950'lerde Taş Mağazalar (sağ üstte), ve 1950'lerde Cumhuriyet Caddesi (sağ altta)
Kaynak: T.C. Erzurum Valiliği, 2011.

Son olarak modern Erzurum'un kentsel merkezleri incelendiğinde Belediye Binasının Cumhuriyet'in ilanının ardından da aynı işlevle kullanıldığı görülmektedir. Diğer kamu kurumlarının da Belediye Binası'nın çevresinde konumlandırılması ile utangaç modernite döneminde belirginleşmeye başlayan alan, Şekil 4'de de görülebildiği gibi, yönetsel merkez olarak gelişmiştir. Dolayısıyla Türk modernleşmesi öncesinde var olmayan bu yapısal ögenin Cumhuriyet dönemi Erzurum'unda da kent merkezini işaretlediği söylenmelidir. Diğer taraftan, planlı gelişmenin başlaması ile kentin ticaret aksı, kentsel gelişme paralelinde batıya kaymıştır. Modernleşen Erzurum'un ticaret aksı, Lambert planının uygulanmasıyla, Şekil 10'da görülen, Cumhuriyet Caddesi olmuştur. Bu ticaret omurgası ile Lambert aynı zamanda Erzurum'un kültür tarihinin deneyimlenebilmesini sağlayan lineer bir aks oluşturmuştur. Kentin batı sınırında ulus-devletin mekânsal temsili olarak inşa edilen Cumhuriyet Meydanı (günümüzde yaygın olarak Havuzbaşı olarak da anılmaktadır)

ile başlayarak Yakutiye Medresesi ile Lala Paşa Camii ve Belediye Binası'nı içine alan kentsel düğüm noktasından, Caferiye Camii, Cimcime Hatun Türbesi, Ulu Cami, Çifte Minareli Medrese ve Erzurum Kalesi'ne uzanan Cumhuriyet Caddesi, eski ticaret merkezi olan Taş Mağazalar'a yönlenen düğüm noktasına bağlanmaktadır. Dolayısıyla, Cumhuriyetin ilanının ardından yönetici merkez kentin omurgasının etki ve çekim alanında yer almıştır. Ayrıca Osmanlı döneminden farklı olarak Lambert planı ile Erzurum'da kentin yeni modern yüzünün mekâna kazındığı bir kamusal alan olarak Cumhuriyet Meydanı inşa edilmiştir. Cumhuriyet Meydanı (Şekil 11) dört tarafından 1930'larda inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin ve modern Erzurum'un yeni yüzünü sembolize eden binalarla tanımlanmıştır. Bu binalardan birinin radikal modernite projesinin kültürel boyutunun hayata geçirilmesinin yolu olarak tanımlanan halkevi olması dönemde Cumhuriyet Meydanı'nın taşıdığı anlamı vurgulamaktadır.⁷

Şekil 11. Cumhuriyet Meydanı'nın maket görüntüsü (Belediye dergisi, 1939; aktaran Karakaya, 2010) (solda), 1960'larda Cumhuriyet Meydanı ve yakın çevresi (sağda)

Kaynak: T.C. Erzurum Valiliği, 2011.

Köktenci Modernite döneminde yaşanması arzulanan radikal kültürel dönüşüm çerçevesinde tarihi geleneksel dokunun yer yer üzerinde ancak çoğu kısımda çevresinde gelişen böylesine geometrik bir düzen mevcut

⁷ Türkiye Cumhuriyeti bir ulus-devlet olarak ülkenin dört bir yanında kurduğu Cumhuriyet Meydanları ile iktidarını temsil etmiştir. Halkevleri de bu meydanlara cephe verecek şekilde kurulmuştur (Yeşilkaya, 2003, s. 140).

organik doku ile çarpıcı bir tezat oluşturarak ikili bir kentsel doku oluşmasına neden olmuştur. Erken Cumhuriyet yönetiminin belirlediği modernist meşruiyet çerçevesi doğrultusunda Lambert tarafından hazırlanan plan yönlendiriciliğinde oluşturulan geometrik doku ve 20. yy.'a kadar gelişim gösteren geleneksel organik doku üzerinden ortaya çıkan ikili kentsel doku okunabilmekte ve kentsel mekânda deneyimlenebilmektedir (Şekil 12).

Şekil 12. Erzurum kentsel mekânında ikili doku: Lambert tarafından tarihi gelişme dokusunun kuzeyinde planlanmış geometrik dokulu gelişme alanı (Eymirli, 1994) (solda) ve uygulama sonrası 1960'lı yıllarda kentsel mekân

Kaynak: T.C. Erzurum Valiliği, 2011.

Sonuç Yerine: Erzurum'da İkili Kentsel Doku

Erzurum'un M.Ö. 4000'lere dayanan yerleşim ve mekânsal gelişme tarihinin de sunulduğu bu çalışmada, Cumhuriyetin ilanına kadar organik dokulu geleneksel bir Osmanlı kenti iken modernleşme olarak tarif ettiğimiz kültürel dönüşümün yönlendiriciliğinde Erzurum'un kentsel dokusunda yaşanan değişime odaklanılmıştır. Köktenci modernite döneminde Erzurum'un kentsel gelişmesi organik tarihi dokunun çevresinde modern geometrik dokunun geliştirilmesi, yer yer de bu iki fiziksel olarak karşıt dokuyu bağlamak amacıyla organik dokunun üzerinde gelişme şeklinde olmuştur. Bu bağlamda, çalışmada kentsel dokunun geliş-

mesini yönlendiren ve kentin bütünü oluşturduğu temel öğeleri olarak yollar ve kent merkezlerinin geleneksel ve modern gelişme dokusu içerisinde nasıl farklılaştığının örneklerle sunulması yoluyla yaşanan modernleşmenin kentsel mekâna kazınan izleri ortaya koyulmuştur.

Sonuç olarak Cumhuriyet'in Erzurum'unun modern planlama ilkeleri doğrultusunda geometrik bir düzenliliğe sahip olduğu, ancak bu düzenliliğin sosyo-mekânsal süreç içerisinde ortaya çıkan gerekliliklerin değil, yaşanması amaçlanan kültürel dönüşümün kent mekânına yönelik genel yaklaşımının bir sonucu olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile eski organik dokunun düzensizliğine kıyasla ortaya çıkan düzenlilik, Erken Cumhuriyet yönetiminin düzen sağlama konusunda başarısının bir sonucu olarak kabul edilmelidir. Ancak radikal modernite döneminde gelişen modernist meşruyet çerçevesi doğrultusunda Lambert planının uygulanmasıyla kentsel mekânda yaşanan gelişmeler, öncesinde tipik bir Osmanlı kenti olarak gelişim gösteren Erzurum'da fiziksel bir ayrışmaya neden olmuştur. Çünkü Can'ın (1988) da ifade ettiği gibi 20. yy.' da Erzurum'da yaşanan kentsel gelişme eski kent dokusundan oldukça bağımsız bir biçimde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilanının ardından oluşturulmaya çalışılan kültürel değişimin bir parçası olarak köktenci modernite döneminde Erzurum'da kent mekânına yönelik izlenen yaklaşım, var olan organik kentsel dokuyla karşıtlık oluşturarak kentin genel biçimsel karakterinde ikililik ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Geometrik veya organik kent dokularından birine olumlu veya olumsuz anlam yüklemek amacını taşımayan bu çalışmada Erzurum kentinde bugün halen görülmekte olan ikililiğin kentsel mekânda yarattığı çeşitlilik ortaya koyulmuştur. Her iki kent dokusunun bir arada varlığı, geçmişin izlerini ve ülkenin yaşadığı tarihsel süreci, imparatorluktan Cumhuriyet'e geçişin hem bir kopuş hem de bir süreklilik olarak izlerini kentsel mekânda deneyimlenebilir kılmaktadır.

Kaynakça

Aktüre, S. (1978). *19.yüzyıl sonunda Anadolu kenti mekânsal yapı çözümlemesi* (1. baskı). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.

- Aru, K. A. (1998). *Türk kenti* (1. baskı). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Aşıroğlu, T. (1973). *Erzurum ilinin tarihçesi* (1. baskı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Baç, S. (2012). *Tarihi kentlerde koruma kavramının mekân dizim yöntemi üzerinden araştırılması-Bergama örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Batty, M. ve Longley, P. (1994). *Fractal cities: a geometry of form and function* (U.S. baskısı). San Diego, CA: Academic Press.
- Braudel, F. (1987). Kapitalizmin şafağında kentler. III. *Şehir Dergisi*, 56-59.
- Can, Z. (1988). *İmar planı araştırması: Erzurum*. Erzurum: Can Planlama Bürosu.
- Castagnoli, F. (1971). *Orthogonal town planning in antiquity* (1. Baskı). Cambridge: MIT Press.
- Cengizkan, A. (2004). *Ankara'nın ilk planı: 1924-25 Lörcher planı* (1.baskı). Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı.
- Cezar, M. (1983). *Typical commercial buildings of the Ottoman classical period and the Ottoman construction system* (1. baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Cultural Publications.
- Coşkun, N. (2004). *Yaşayan organik kent bir örnek: Üsküdar*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Çelik, Z. (1996). *19. yüzyılda Osmanlı başkenti: Değişen İstanbul*. (S. Deringil, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Durkheim, E. (2002). *İntihar: Toplumbilimsel inceleme* (1. baskı). (Ö. Ozankaya Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal işbölümü*, (1. baskı). (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Eres, Z. (2014). Erken Cumhuriyet döneminde çağdaş kırsal kimliğin örneklenmesi: Planlı göçmen köyleri. *Mimarlık Dergisi*, 375, 58-63.
- Erzurum Büyükşehir Belediyesi (EBB), (2012). *Erzurum koruma amaçlı imar planı araştırma raporu*. Erzurum Büyükşehir Belediyesi, Erzurum.
- Eymirli, S. (1994). *Erzurum kenti açık ve yeşil alanlarının saptanması ve kentiçi açık-yeşil alan ilkeleri yönünden araştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Friedmann, J. (1987). Planning in public domain: From knowledge to action. J. Friedmann (Ed.), *Two centuries of planning theory an overview* içinde (s. 51-86). Princeton: Princeton University.
- Gündoğdu, H., Bayhan, A. ve Arslan, M. (2010). *Sanat tarihi açısından Erzurum* (1. baskı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.

Gündoğdu, H. (2009). Erzurum kent tarihi ve kültür varlıkları. E. Madran, Z. Ç. Uysal (Ed.), *Erzurum ve kültür mirası* içinde (s. 24-50). İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası.

Hillier, B. (t.y).(2007). *Space is the machine*. United Kingdom: Space Syntax. <http://discovery.ucl.ac.uk/3881/1/SITM.pdf> adresinden erişildi.

Hillier, B. ve Hanson, J. (1984). *Social logic of space* (1. baskı). Cambridge: Cambridge University Press.

Hillier, B. (2009). Spatial sustainability in cities: Organic patterns and sustainable forms. In: D. Koch, L. Marcus ve J. Steen, (Ed.), *Proceedings of the 7th international space syntax symposium* içinde (s. 1). Royal Institute of Technology (KTH): Stockholm, Sweden. http://www.sss7.org/Proceedings/01%20Key-note%20Papers/K01_Hillier_Spatial_Sustainability.pdf adresinden erişildi.

Karakaya, E. (2010). *Construction of the republic in city space: From political ideal to urban planning principles*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Karasözen, R. (2013). 1923-50 döneminde Türkiye’de mimarlık. N. Özasan ve R. Karasözen (Ed.), *Mimarlık tarihi* içinde (s.57-70). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Karpuz, H. (1976). *Erzurum’da Türk İslam yapıları* (1. Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı İller Serisi.

Kostof, S. (1991). *The city shaped* (1. baskı). London: Thames and Hudson.

Kulözü, N. (2015). Türkiye mimarlığında modernizmin yerel açılımları x üzerine. *Mimarlık Dergisi*, 381, 31-32.

Kulözü, N. (2011). Planlamaya katılım: Araç mı, amaç mı? A. Eraydın vd., (Ed.), KBAM Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar 2. Sempozyumu, *Planlamanın dünü, bugünü, yarını: Planlamada yeni söylem arayışları* bildiri kitabı içinde (s.159-170). Ankara: Matsa Basımevi.

Kulözü, N. ve Açmaz, M. (2006). Transformation of house-typology in the ancient priene city. S. Andolsun, A. Temizsoy ve M. Uçar (Ed.), *1st international CIB endorsed METU postgraduate conference proceedings* içinde (s. 643-653). Ankara: METU.

Lynch, K. (1981). *A theory of good city form* (1. baskı). England: Massachusetts Institute of Technology.

Lynch, K. (2014). *Kent imgesi* (6. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Madran, E. (2009). Kültürel mirasın korunması: Güncel gelişmeler ve değişmeler. E. Madran, Z. Ç. Uysal (Ed.), *Erzurum ve kültür mirası* içinde (s. 13-20). İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası.

Özcan, Z. (2007). Anadolu konut yerleşim deseninde ikili oluşum Ankara Bakıktent-Ergazi örneği. *Journal of Faculty of Engineering and Architecture*, 22(2), 295-306.

Özgen, S. (2009). *Tarihi çevre içinde üç boyutlu çalışmaların cepheler açısından algılamaya etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Sitte, C. (1926). *Şehir mimarisi: Şehirleri inşa etme sanatı* (C.E. Arseven, Çev.), İstanbul : Şehremaneti Matbaası.

Smailes, A.E. (2007). *The geography of towns* (1. baskı). USA: Aldine Transaction.

Tankut, G. (1988). Ankara'nın başkent olma süreci. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(2), 93-104.

T.C. Erzurum Valiliği. (2011) *Hatıralarda Erzurum* (F. Öztürk, Der.) (1. Baskı). Ankara: Tablet İletişim.

Tekeli, İ. (2001). Bir modernite projesi olarak Türkiye'de kent planlaması. İ.Tekeli (Ed.), *Modernite aşılırken kent planlaması* içinde (s.9-34). Ankara: İmge Kitapevi.

Tekeli, İ. (2005). Kent tarihi yazımı konusunda yeni bir paradigma önerisi. T. Şenyapılı (Ed.), *Özcan Altaban'a armağan: Cumhuriyet'in Ankara'sı* içinde (s.2-21). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Tekeli, İ. (2009). Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması. İ.Tekeli (Ed.), *Modernizm, modernite ve Türkiye'nin kent planlama tarihi* içinde (s.106-134). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (2010). Türkiye'de kent planlamasının kökleri. İ.Tekeli (Ed.), *Türkiye'nin kent planlama ve kent araştırmaları tarihi yazıları* içinde (s.26-147). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı şehirleri* (1. Baskı). İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayınları.

Ünal, R.H. (1968). *Les monuments Islamiques anciens de la ville d'Erzurum et de sa region* (1.baskı). Paris: A. Maisonneuve.

Ünal, R.H. (1995). Erzurum. Türk Diyanet Vakfı (Ed.), *İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 329-334). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Wycherley, R.E. (2011.) *Antik Çağ'da kentler nasıl kuruldu?* (N. Nirven ve N. Başgelen, Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yeşilkaya, N.G. (2003). *Halkevleri: İdeoloji ve mimarlık* (2. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, A. (2010). *Bilinmeyen Erzurum* (1. baskı). Erzurum.

Yurt ansiklopedisi: *Türkiye il il, dünü, bugünü, yarını* (1. Baskı) (1982). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Yrd. Doç. Dr. Neslihan Kulözü, 2003 yılında Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümünden mezun olan Neslihan Kulözü, 2008 yılında ODTÜ Kentsel Tasarım ve 2009 yılında Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Anabilim dallarından yüksek lisans derecelerini almıştır. 2012 yılında doktorasını ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Anabilim dalında tamamlamış ve doktora tezi ile ODTÜ 2011-2012 yılı 'yılın doktora tezi' ödülüne layık bulunmuştur. Halen Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. İlgili alanları arasında katılımlı planlama, kentsel tasarım, mimarlık ve planlama tarihi ve doğal ve kültürel miras yer almaktadır. **E-posta:** nkulozu@gmail.com